

SOMNUL RAȚIUNII NAȘTE MONȘTRI: IONESCO ȘI „PANICA POLITICĂ”

GIOVANNI ROTIROTI¹

Università degli Studi di Napoli „L’Orientale”

DREAMS OF REASON PRODUCE MONSTERS:
IONESCO AND “POLITICAL PANIC”

Abstract

Starting from the thought of Jean-Luc Nancy and Lacoue-Labarthe, this article aims to investigate the “political panic” that arises at the crossroads of identification and narcissism. These redefine the place of the Other in the formation of society, from the intersection between the individual psyche and collective life, where life appears to be committed to defending itself, in an autoimmunizing movement, which (to the extent that it defends itself) tends to reverse itself into its opposite. The radicalization of the self-preservation drives coincides in Freud works with the “death drive”, whose movement appears regressive, aimed at restoring the restlessness of life to its original state of rest. Instead of opening itself to the Other, life closes itself and chooses death. Nancy and Lacoue-Labarthe were able to grasp in the “political panic” the fragile

¹ **Giovanni Rotiroti** este profesor de limba și literatura română la Departamentul de Studii Literare, Lingvistice și Comparative al Universității „L’Orientale” din Napoli. Este autorul volumelor: *Il mito della Tracia, Dioniso, la poesia. Tra Nietzsche, Platone e Mallarmé. Saggi di estetica e di poetica sul neoclassicismo di Dan Botta* (2000); *Dan Botta. Între poiesis și aisthesis* (2001); *Il processo alla scrittura. Pratiche e teorie dell’ascolto intorno all’esperienza poetica della traduzione* (2002); *Il demone della lucidità. Il «caso Cioran» tra psicanalisi e filosofia* (2005); *La comunità senza destino. Ionesco, Eliade, Cioran all’ombra di Criterion* (2008); *Odontotyrannos. Ionesco e il fantasma del Rinoceronte* (2009); *Il piacere di leggere Urmuz. Indagini psicanalitiche sui fantasmi letterari delle ‘Pagine bizzarre’* (2010); *Il segreto interdetto. Eliade, Cioran e Ionesco sulla scena comunitaria dell’esilio* (2011); *Il mistero dell’incontro* (2012); *Dezvrăjirea lui Cioran* (2016); *La passione del Reale. Emil Cioran, Gherasim Luca, Paul Celan e l’evento rivoluzionario dell’amore* (2016); *Chipul Meduzei* (2017); *Elogio della traduzione impossibile. Studi romeni di cultura letteraria, linguistica e comparata*; (2017); „*Când soarele ajunge la solstițiu*”: *Urmuz și scriitorii de avangardă din exil* (2020); e-mail: rotiroti@inwind.it.

relationship between the “withdrawal of the politician” and the beginning of politics, and this particular aspect of life in common also concerns the play of Ionesco, *Rhinocéros*. The Romanian writer denounces in France the fascist ideological contagion of a whole generation of writers, between the two wars, highlighting the “death drive”, which moves the coryphes of political totalitarianism in Romania towards the spasmodic competition, fanaticism, cynicism, and, in some cases, towards crime. It is imaginatively cloaked in religious idealism understood as an all-encompassing “spiritual” knowledge, free of stretch marks.

Keywords: *Romanian literature; psychoanalysis; theatre; comparative literature; political philosophy.*

Panica poate apărea, de asemenea, ca urmare a amplificării pericolului care amenință pe toată lumea sau prin încetarea legăturilor afective ce mențineau coeziunea masei; în acest din urmă caz, angoasa colectivă prezintă analogii cu angoasa nevrotică. (Freud 1921: 107)

1. Pe Eugène Ionesco l-am întâlnit personal demult, cu ocazia unei conferințe pe tema *Rhinocéros*, organizate de Institutul Universitar European la Badia Fiesolana, lângă Florența. Era 13 noiembrie 1986. Îmi aduc aminte că autorul nu a vorbit imediat despre piesă și despre motivațiile profunde care-l determinaseră să o scrie. Spre uimirea generală, Ionesco – impasibil și nedând altă indicație regizorală decât să nu sforăim ca să nu-i trezim pe ceilalți spectatori care negreșit aveau să adoarmă curând – s-a apucat să citească integral *Rhinocéros* (Ionesco 1957: 97-128). Lectura, într-o franceză impecabilă, demnă de *Académie Française*, a durat mai bine de un ceas. Aveam impresia că mă aflu dinaintea unui La Fontaine reînviat, dinaintea unui fabulist, a unui adevărat povestitor de fabule. Soția dramaturgului, Rodica, tovarășă nedespărțită de viață încă din anii studenției, era așezată în primul rând, ascultându-l mulțumită. La răstimpuri ațipea și ea preț de câteva clipe. Pe atunci spectatorii prezenți în sală nu știau că scriitorul originar din Slatina căuta cu acel prilej să-și regleze în mod public conturile cu „tânăra generație”, cu Generația „Criterion”, acea generație de scriitori, gânditori și artiști, prieteni și co-protagoniști cu Ionescu pe scena culturală românească interbelică (Rotiroti 2009; 2011).

Ce înseamnă *Rhinocéros*? Termenul funcționează aici ca un nume propriu. De asemenea, în franceză ne confruntăm cu o ambiguitate în privința numărului, substantivul *Rhinocéros* însemnând atât „rinocer”,

la singular, cât și „rinoceri”, la plural. Piesa, din 1960, examinează un episod dureros trăit de Ionesco cu douăzeci de ani înainte. Asta înseamnă că *Rhinocéros* constituie o reelaborare *a posteriori, après-coup*, cu întârziere, în fața faptului împlinit. *Rhinocéros* este, așadar, o operă autobiografică despre anii petrecuți de Eugen Ionescu în România în perioada când naționalismul autohton se transforma într-o adevărată isterie colectivă, într-o boală psihică stranie și neliniștitoare, într-o epidemie de „rinocerită” la scară largă.

Numeroși intelectuali din tânăra generație, mulți dintre ei prieteni apropiați cu dramaturgul, începuseră să se convertească la crezul filofascist și la ideologia extremistă a Legiunii Arhanghelului Mihail. Autorul rememorează această experiență înstrăinătoare în filele de jurnal scrise în franceză și română. Își amintește cum, sub ochii lui, prietenii începeau să manifeste inconfundabile trăsături zoomorfe. Pentru el a fost o experiență halucinantă, transcrierea în direct a unui delir. Ionesco afirmă că se simțea din ce în ce mai singur, mai izolat de ceilalți. Spune că era înconjurat de persoane tari ca piatra, primejdioase ca șerpii, necruțătoare ca tigrii. Se întreabă: cum se poate vorbi cu un tigrul, cu o cobră? Cum să-l faci să te înțeleagă? Se simțea cel din urmă om pe o insulă monstruoasă. Simțea că nu mai reprezenta nimic pentru prietenii lui, ba mai mult, el reprezenta o anomalie pentru ei. Monstrul era el (Călinescu 2005: 223-246).

Din același jurnal constatăm că, după eliminarea fizică a liderului charismatic al Legiunii, Corneliu Zelea Codreanu, executat din ordinul regelui – la vremea respectivă nimeni nu se îndoia că fusese un asasinat de stat –, Ionescu a consemnat pe viu propagarea unui virus contagios, a unei adevărate pandemii psihice cu elemente ideologice și propagandistice. Din cele relatate de Ionescu, această boală a spiritului, extrem de contagioasă, nu e nicidecum absurdă, ci urmează o logică internă precisă, de tip spectral. Ca și cum persoana molipsită de „rinocerită” ar fi fost posedată de un „cadavru viu” (Ionesco 2002: 43), de un strigoi care se înstăpânea pe psihicul intelectualilor din tânăra generație, la modul colectiv și cu urmări dezastruoase. Tot după Ionescu, tocmai intelectualii rinocerizați s-au făcut răspunzători, istoricește vorbind, de răspândirea acestei boli psihice în societatea civilă românească. Vina le revine în esență prietenilor care s-au lăsat seduși de extremismul politic.

Ionesco mai notează că în România exista o societate filosofică extrem de periculoasă pentru viața democratică a țării. Această societate de gândire, condusă de un profesor universitar (sau Logicianul din *Rhinocéros*), s-a convertit la mistica legionară și acum aparține *de facto* familiei spirituale a Gărzii de Fier (Ionesco 2003: 138).

Din mărturiile discipolilor, știm că studenții din București îl socoteau pe profesorul în chestiune înzestrat cu o charismă socratică deosebită. După o ședere în Germania nazistă în 1933 și căzut din grațiile suveranului Carol al II-lea, fostul său coleg de liceu, acest intelectual marcant, împreună cu aleșii lui, prefigurau o „comunitate politică și spirituală de destin” ce ar fi trebuit să recepteze nemulțumirea maselor de tineri școlarizați și șomeri, în majoritate nesatisfăcuți de viața socială din țară (Vulcănescu 1992: 141-142). Așadar, această „comunitate spirituală și politică” ar fi trebuit să canalizeze suferința tineretului în direcție revoluționară, spre mântuirea patriei. În realitate, revoluția lor avea să fie una anti-instituțională și anti-liberală. Ionesco afirmă că reprezentanții acestei comunități filosofice și politice au invadat deja toate ziarele, revistele, radioul. Urmează cursuri la universitate, țin conferințe în teatrele din capitală și provincie, scriu cărți, vorbesc, vorbesc întruna și acoperă tot cu vacarmul lor. Viziunea lor asupra lumii a devenit dominantă și cine nu gândește ca ei va fi pierdut.

Situația se precipită catastrofal în România. Regele impune în fapt o dictatură personală. Girează măsuri antisemite și implementează pedeapsa cu moartea. Dar, dacă pe de o parte suveranul combate secta mistică a Legiunii, pe de alta folosește în propriile scopuri propaganda ideologică făcută în numele geniului neapus al lui Codreanu. Astfel, spectrul Căpitanului supraviețuiește rămășițelor sale muritoare. Pe când corpul fizic al lui Codreanu e cadavru, celălalt corp, cel „spiritual”, supraviețuiește în dimensiunea sa spectrală și fantomatică. Eugen Ionescu e îngrijorat. Se simte singur și părăsit de prietenii de odinioară. Încearcă să fugă din România. Spune că i s-ar fi putut întâmpla orice: o posibilă contaminare ideologică, o metamorfoză definitivă, cum pățiseră prietenii. Ar fi putut să se transforme în câine, să fie posedat și el de „cadavru viu”. Se convinge că nu mai e cu putință să se imunizeze. Molipsirea e inevitabilă.

În *Rhinocéros*, personajul Bérenger șovăie. Conformismul, crede el, s-ar putea dovedi mai sigur. Ar avea multe avantaje ca antidot la angoasa sau la vina de a nu fi asemenea celorlalți. Însă acest raționament nu stă în picioare. Bérenger pur și simplu nu izbutește să fie ca ceilalți. Și nici nu înțelege prea bine de ce. Vorbim de panică totală. Așadar piesa și povestirea zugrăvesc eroismul lui Bérenger ca involuntar. Alegerea e inconștientă. Este elementul etic ionescian al piesei. N-a fost, deci, vorba despre un calcul sau despre o decizie conștientă. Înfuriat pe propria fragilitate și pe propriile slăbiciuni, Eugen Ionescu – prin Bérenger – refuză pur și simplu să fie altceva decât este. Însă nu cunoaște nici cauza, nici motivul. Ceva aparent singular sau simptomatic îl împiedică să se alăture corifeilor Legiunii. Poate îi lipsesc calitățile lor, nu-i la fel de viteaz ca ei, ori poate tocmai sloganurile, cuvintele de ordine, preceptele, trecerea rinocerilor la actul politic îl împiedică să se conformeze, să se alinieze la comunitatea prietenilor.

Poate tocmai anumite cuvinte, o anumită limbă, o anumită sonoritate perversă îl opresc pe protagonist să adere la viziunea dominantă, aparent conciliantă, normalizatoare, conformistă. Toți sunt de acord în privința revoluției. Toți spun același lucru. Un refren care îl obsedează neîncetat pe Ionescu. „Iată un slogan rinocer, un slogan de «om nou» pe care un om nu-l poate înțelege: totul pentru Stat, totul pentru Națiune, totul pentru Rasă. Evident, lucrul acesta îmi pare monstruos” (Ionescu 2003: 97). Iar apoi se întreabă: ce este statul, ce este națiunea și ce este societatea? Încearcă să dea răspunsuri: „Este o abstracțiune, sau mai degrabă este o mașină juridică, dar pentru rinoceri Statul a devenit un zeu” (Ionescu 2003: 97). Din nou fantasma Legiunii, strigoii, logica spectrală a rinocerului.

Cuvintele lui Ionescu reflectă afecțiunea animalică izvorâtă din forța suverană a legii sau din frică, din teroarea generalizată. Un cuvânt rinocer, ia naștere când legea morală devine un dispozitiv pervertit. Această lege pretinde din partea contractanților o formă absolută de supunere în schimbul protecției. Asistăm la exacerbarea monstrului, a animalului, a bestiei și a suveranității puterii. Figurile legii, a statului-națiune, a fricii suverane, aflate la baza contractului civil, sunt emanații bestiale. „Demonul Legiunii”, care dă glas chemării legionarilor, este în realitate încarnarea unui mort (Ionescu 1940: 4; 1946: 137-140).

Stratagama perversă a legii spectrale transformă viața socială într-o mașinărie sadică, pe un fond mitic și xenofob. Este o logică implacabilă, obscenă, un mecanism dereglat, o nevoie de absolut care se alimentează în vederea unei mântuirii în lumea de dincolo. Ofranda adusă acestui „zeu obscur” pretinde sacrificiul suprem, care nu e doar sacrificiul vieții reale, al organismului biologic, ci, înainte de toate, moartea cuvântului, sfârșitul omenescului și totodată al viului, adică sfârșitul a ceea ce are mai propriu. Rinocerii nu vorbesc, ei urlă, sunt capturați de un dispozitiv pervertit care îi împinge la o convulsie motorie aducătoare de moarte. În această logică, legea și crima sunt indisolubile și supuse unei puteri absolute, care nu admite replică. Citim în jurnalul lui Ionesco:

Priviți-i; ascultați-i; ei nu se răzună, ei pedepsesc. Ei nuucid, ei se apără: apărarea e legitimă. Ei nu urăsc, ei nu persecută, ei fac dreptate. Nu vor să cucerească, nici să domine, vor să organizeze lumea. Nu vor să alunge tiranii ca să le ia locul, ei vor să stabilească adevărata ordine. Ei nu fac decât războaie sfinte. Au mâinile pline de sânge, sunt hidoși, sunt feroce, au capete de animale, se înfundă în noroi, urlă.

Nu vreau să trăiesc cu nebulii ăștia, nu am sărbătorile lor, vor să mă ia cu forța cu ei. Nu e timp să le explic. (Ionesco 2003: 63-64).

Pe lângă denunțarea contagierii ideologice, Ionescu mai pune în scenă și pulsiunea acefală care-i îmboldește pe liderii Legiunii spre competiție spasmodică, fanatism, cinism, spre voracitatea puterii, camuflată în idealism religios și configurată ca știință infailibilă. Toate acestea înainte ca dictatura reală, cea a sentințelor inapelabile, să se instaleze în ganglionii atrofiați ai gândirii și să capete caracteristicile definitive ale mutației psiho-antropologice.

Ionesco stabilește astfel o echivalență între *Omul nou* – cel preconizat de ideologia totalitară – și *Rinocer*, invenție a fantasmei subiective. Pentru Ionesco, *Omul nou* promovată de ideologia totalitară este omul mort-viu, „cadavrul viu” în dimensiunea spectrală a vampirului ori a strigoiului. Realul urmărit de *Omul nou* este oribil și nemaiauzit, aducător de moarte și neliniștitor, mistic și pulsional. Cu alte cuvinte, este vorba de un tip nou de subiect îngropat de viu, care îl abolește pe cel vechi. Ducând până la capăt această logică a sacrificiului, mutația antropologică a unui asemenea subiect se poate realiza doar cu condiția (auto)distrugerii fizice, distrugerea propriei

persoane și a celuilalt. Subiectul legionarizat ajunge astfel într-un tărâm al nimănui, în tabăra morții reale, un teritoriu unde orice ordine simbolică se suspendă și unde toate deosebirile se abolesc în numele unei *logici* implacabile, care elimină tot ce pare corp străin în imaginarul social al națiunii (Rotiroți 2016: 23).

Prietenii lui Eugen Ionescu au devenit de nerecunoscut. Sunt fantasme, fantasme de animale sau animale-fantasme. Însă „amintirea îndepărtată”, „enorma decepție” care pare să-l scufunde într-o „beznă fără sfârșit” e cea provocată de „A.”. Iată mărturia dezorientării ionesciene, înregistrată aproape în direct la vederea prietenului nedespărțit, legionarizat și el târziu:

De curând l-am întâlnit pe A. Nu ne mai putem înțelege, e un altul, un altul care poartă același nume. Altădată, nu de mult, când îi pronunțam numele, când îi scriam numele, când îl vedeam sau când mă gândeam la el, o lumină mi se răspândea în inimă; simțeam o prezență călduroasă, reconfortantă. Nu mă mai simțeam singur. Acum, când îi scriu numele, când îi pronunț numele, când îi revăd, în spirit, fața, mă cuprinde oroarea, aproape ura, o mare indispoziție. Numele lui părea să fie un nume de arhanghel. Acum, același nume e barbar, sau așa mi se pare a fi: mai rău, este numele unei hiene sau al unui câine.

Cu câțva timp în urmă, locuia într-o căsuță în mijlocul unei imense grădini. Grădina era păzită de un câine enorm, un buldog, aproape sălbatic, foarte urât, de o cruzime stupidă. Ziua era legat, nu se înțelegea cu nimeni. Implacabil și feroce. Este singurul câine cu adevărat idiot pe care l-am cunoscut. Nu lătra niciodată. Sărea în tăcere asupra oricui să-l facă bucați. Odată, într-o zi, câinele a reușit să-și desfacă lanțul. A. s-a găsit față în față cu câinele. Câinele a sărit pe el. Țipând, A. a luptat câteva minute cu el, într-o luptă atroce. Când au reușit să-i separe, A. era palid, cu fața altcuiva, schimbată, era ciudat de schimbat. Din acel moment, A. a început să fie un altul. În mod progresiv, altcineva l-a înlocuit. Fiara îl posedase, își lăsase sămânța în el. L-am întâlnit recent, din întâmplare, pe noul A. Am fost stupefiat, îngrozit. Germinarea, creșterea, înflorirea seminței fiarei se produsese. Chiar figura lui A. nu mai e aceeași: fața i s-a lățit, seamănă cu câinele. A devenit copilul câinelui sau poate femela fiarei. E feroce, implacabil, stupid. Nu se mai poate vorbi cu el. Nu-mi mai înțelege limbajul, vechiul său limbaj. (Ionescu 2003: 145-146).

Așadar, în ce privește complexa chestiune a „demonului legiunii”, nu toți prietenii au reușit să se opună contagierii psihice denunțate de Eugen Ionescu. Ce se întâmplă când te lovești de realitate și această realitate se cheamă Hitler, Mussolini ori Codreanu? Începe irosirea, risipa cuvintelor aducătoare de moarte și înzestrate cu o putere

distrugătoare. În consecință, asistăm, da, la o transformare lingvistică, dar mai cu seamă la o mutație antropologică. În acest caz, cuvântul nu mai este cerere de iubire sau prietenie. Nu mai este dorință sau vid care vorbește și întreabă, ci este piatră, metal, armă contondentă, violență nesăbuită și oarbă. Este teroare în stare pură. Delirul „rinoceritei” folosește un anumit limbaj, atestă rătăcirea omului acolo unde totul este minciună. Însă indivizii pretind că trăiesc în adevărul absolut și incontestabil al faptelor. În asta stă puterea distrugătoare a cuvântului. Lumea a devenit intolerabilă, fiindcă starea lucrurilor nu pare deloc satisfăcătoare. Atunci e nevoie de răspunsul paranoic ca să dea certitudine. Este nevoie de absolut, de nemurire, de delir: ele vor garanta într-un fel sau altul un plan sigur de mântuire. Iată adevărata nebunie a „rinoceritei”. În consecință, ar fi de ajuns să rămânem logici până la capăt, ca să găsim o scăpare definitivă.

2. În lumina volumelor lui Sigmund Freud, *Psihologia maselor* (1921) și *Moise și religia monoteistă* (1939), Philippe Lacoue-Labarthe și Jean-Luc Nancy au încercat să descifreze „adevărul” „panicii politice”, reperând o zonă de graniță între psihanaliză și politic. Ei au scos în evidență acel proces de „dezapropriere a subiectului culturii, societății și politicii” (Lacoue-Labarthe/Nancy 2018: 34) pe care l-ar fi realizat Freud, altfel zis: „acela al apartenenței lui Moise la poporul evreu, adică al gestului de deposedare sau « depropriere » [*dépropriation*] [...], exact când își revendică simultan evreitatea și (în secret) propria identificare cu întemeietorul iudaismului” (Lacoue-Labarthe/Nancy 2018: 34). Această „*archefilia*”, cum o definesc autorii (Lacoue-Labarthe/Nancy 2018: 34) – care l-ar fi determinat pe Freud să stabilească o identitate originară într-un „Tată” (sau într-un „Narcis absolut”) înțeles ca *arché* (principiu și autoritate), a cărui retragere, eclipsare sau dispariție ar face în mod enigmatic să se nască „panica politică” – ar pune chestiunea panicii în relație nu atât cu o simplă patologie (cauzată, la limită, de o „febră a arhivelor” freudiană, ca să folosim expresia lui Derrida), cât mai degrabă cu o „situație concomitent originară și actuală” (Zino/Tabacco 2018: 8), al cărei cifru e ontologic, întrucât fundamentul ei (adică ipotetica dorință freudiană de întoarcere la origine) este cu necesitate abisal.

De fapt, subliniază îngrijitorii ediției italiene a volumului *Panica politică*:

[...] panica rămâne. Și e din ce în ce mai politică.

Dinaintea patologiilor sociale frecvente și grave, a stărilor de urgență, a războaielor civile, susținerea tautologică pe care și-o acordă reciproc științele pare și astăzi o strategie mai aptă să consolideze puterea științei decât să genereze o acțiune critică asupra obiectului cercetat.

Cum se întâmplă adesea, discursul puterii despre ceea ce nu poate stăpâni, după un prim moment marcat de tentative de a controla sau supune segmentul non-sustenabil, trece la anexarea temutului: producându-l și reproducându-l, exact la fel ca pe orice alt produs. Spre exemplu, panica poate fi provocată cu scopul de a-i speria pe supuși, de a le induce tot mai multă nesiguranță și angoasă, de a inculca necesitatea Conducătorului ca garant unic.

Cu toate acestea, panica aduce întotdeauna cu sine un moment riscant la nivel structural, un soi de neguvernabil. Acest scenariu privește unul dintre punctele de plecare ale textului semnat de Lacoue-Labarthe și Nancy: citindu-l pe Freud și interogând condițiile de posibilitate ale unei modalități colective de existență – în fond, cea rezervată oamenilor – autorii se întrebă: dacă dispăre figura conducătorului (dumnezeu, tată, popor), cum poate existența-în-comun să se asigure contra dezagregării politicului? Și cu ce condiții se pot sustrage psihanaliza și politica [...] supunerii lor și simplei produceri sau reproduceri a sistemelor lor de apărare? (Zino/Tabacco 2018: 7-8).

Iar în acest sens Nancy și Lacoue-Labarthe scriu:

Panica se declanșează în retragerea [*dans le retrait*] acestei nașteri. Disoluție a Politicului, panica revelează absența și mai mult decât absența Tatălui-Pan. Atunci se poate reconstitui Politicul, simularea cathartică și reapropriativă [*réappropriative*] a pierderii lui Narcis. Sau, întrucât am definit la fel Religia, putem afirma: Politicul este voința apropierei integrale a acestei simulări; devenire profană a religiei, politicul presupune aici (nu în cer) Subiectul dat: omul înzestrat cu vorbire și simț moral pe care Aristotel îl pune la începutul *Politicii*. *Animalul politic* își sacrifică lui însuși propriul chip. (Lacoue-Labarthe/Nancy 2018: 59).

La răspântia dintre identificare și narcisism, care redefinesc locul Celuilalt în formarea societății, mai exact pornind de la intersecția dintre psihicul individual și viața colectivă, Nancy și Lacoue-Labarthe au surprins fragilul raport subzistent între „retragerea politicului” și începutul politicii. Toate aceste aspecte au legătură cu experiența literară și politică trăită de Eugen Ionescu în deceniile '30 și '40 cu generația

Criterion, din care, amintim, făceau parte atât Mircea Eliade, cât și tânărul Emil Cioran.

Ionescu identifică nucleul fantasmatic mai persistent al „panicii politice” în fenomenul balcanismului. „*Zôon politikón* – o orbire greacă, o idee balcanică! Cei care pledează cauza lumii politice nu o pot face decât din capriciu”, scria Gottfried Benn (1990: 125). Acest nucleu pare să fie tocmai cel etnic, religios și politic, iar în istoria românească a fost reprezentat de Garda de Fier. „Fenomenul Garda de Fier nu e ceva trecător, ci ceva profund balcanic, e într-adevăr expresia durtății sufletului balcanic fără rafinament” (Ionesco 2003: 155). În efectul retroactiv istoric al piesei *Rhinocéros*, simptomul „panicii politice” – pe care Ionesco a trăit-o pe pielea lui în România – nu poate fi înțeles în afara imaginarului culturii balcanice. Din perspectiva lui Ionesco, simptomul balcanismului se manifestă ca o criză și o întoarcere a fantasmaticului. Ar putea fi corelat cu puterea Realului exprimată de fanatismul religios, fundamentalist, adică de un excedent fără Lege, de un real în sens lacanian, care nu poate fi nici supus, nici reglementat de vreun „Nume al tatălui”. Elaborarea retroactivă a piesei *Rhinocéros* a dezvăluit definiția, cu ambivalență fantasmatică, a „Lucrului” balcanic, mai ales în ce privește posibila sa „alunecare” într-o formă politică neliniștitoare, care apoi s-a tradus efectiv într-un act subversiv și violent, prin faptele armate și sângeroase ale Gărzii de Fier.

3. Din punct de vedere istoric, animatorii asociației Criterion – fapt confirmat aproape unanim – au fost o mână de scriitori strânși ca într-o menghină între fascismul italian și comunismul sovietic, în ajunul ascensiunii lui Hitler în Germania. Porniseră în căutarea unui loc în viața socială și politică a României Mari. Majoritatea acestor tineri intelectuali și artiști apucaseră pe calea națională a revoluției în matca tradiției autohtone: în competiție internă cu ea, dar și ca alternativă, adesea nedeclarată, la mișcările românești de avangardă, intrate deja în faza de declin. Alții, în schimb, o minoritate, dar aparținând aceleiași generații '27, aderaseră la revoluția socialistă înfăptuită în Uniunea Sovietică. Foarte puțini își mai puneau încrederea în tradiția liberală și formal democratică a instituțiilor monarhico-parlamentare din țară, dar toți împărtășeau pasiunea pentru realul factorului politic.

Aceleași contradicții ale tinerei generații marcaseră geneza și sfârșitul experienței criterioniste. Criterion, asociație alcătuită din scriitori, filosofi, teologi, muzicieni, actori, pictori și artiști, își propusese ca obiectiv să imprime evoluției intelectuale a României Mari o orientare decisiv modernistă, dovedind multă deschidere, inclusiv critică, față de experiențele culturale și artistice din gândirea occidentală, dar căutând totodată să mențină o legătură identitară solidă cu tradiția națională și autohtonă. Ca să-și îndeplinească misiunea și să-și garanteze o anumită vizibilitate publică, încă din 1932 Criterion a recurs la formula asociativă și la mijloacele de comunicare în masă (ziare, reviste, radio, teatru, conferințe publice, expoziții de artă, concerte), servindu-se de limbaje expresive inovatoare, prin acțiunea lor de difuzare și pătrundere în țesutul sociocultural al epocii, îndeosebi în capitală. Cu toate acestea, ireparabilul s-a produs chiar în sânul Criterionului. Treptat și aproape imperceptibil, o facțiune notabilă din asociație s-a transformat într-o „comunitate politică de destin” (Vulcănescu 1992: 141-142). Sub influența determinantă a lui Nae Ionescu, în sufletul multora dintre ei se aprinsese un licăr de speranță. Începuseră să întrezărească posibilitatea ca problemele tinerei României Mari să fie depășite. În realitate însă, problemele au fost doar ignorate sau amânate, singurul rezultat fiind agravarea lor. Echivocurile asociative se vor manifesta ireparabil în diverse forme și vor exploda cu o forță de impact tot mai devastatoare în 1937-1938. Anii următori au fost în multe privințe încarnarea indiciabilului, a nebuniei iremediabile și a ororii inasimilabile. Însă experiența Criterionului se putea considera încheiată odată cu publicarea ultimului număr al revistei omonime și cu apariția romanului lui Eliade, *Huliganii*, în 1935.

Deși eterogenitatea și pluralitatea vocilor caracterizaseră asociația Criterion încă de la înființare, s-ar spune că nucleul dur al tinerei generații se rotea în jurul fondului autohton și religios. În acest sens, jargonul existențial și spiritual al libertății, al autenticității, al creativității geniului popular, mitul arhaic fondator și primatul experienței nu pot fi interpretate în afara paradigmei sacrului: ca o criză și o întoarcere a sacrului aflat în continuă mișcare (în opoziție cu profanul), într-un mediu aflat în permanentă reînnoire, dar foarte apropiat de un orizont

mitic și religios, considerat principiu regulator al comunității culturale și spirituale a României Mari.

După ce a tatonat toate căile posibile prin cuvinte și scriitură – de la renunțare, la eșec, la sinucidere, ajungând inclusiv să formeze un partid politic, cum atestă în mod emblematic două romane eliadiene, *Întoarcerea din rai* (Eliade 1934) și *Huliganii* (Eliade 1935) –, în cele din urmă majoritatea exponenților acestei generații a aderat politic la idealul comunitar al morții colective și al jertfei de sine, transpuse demagogic în practică de Garda lui Codreanu. Ca și cum adeziunea la crezul legionar ar fi reprezentat modalitatea comunitară extremă de expresie, în lipsa capacității de a susține pulsiunea de moarte silențioasă și mai angoasantă ca oricând², dar și în condițiile dispariției spațiului democratic odinioară creat și tutelat de Criterion, apoi scăpat de sub controlul instituțiilor monarhico-liberale. Oricât de paradoxal ar părea, aspectul care a caracterizat scenariul criterionist, la origine democrat (uneori chiar anarhic), a fost ambivalența totalitară, mai ales posibila deviere a asociației spre o formă de ambiguitate inclusiv politică. Numai trecerea la actul politic, din multe perspective incalculabilă și indecidabilă, a unui număr mare de criterioniști a permis identificarea consecințelor tragice ale acestui eveniment.

Citite astăzi, mărturiile Criterionului, impregnate în mod fundamental de o ontologie negativă, poartă toate semnele vremii. Unele texte sunt scrise cu asemenea patos și frenezie, încât lasă impresia că sunt

² Potrivit lui Freud, „*Todestrieb*” („pulsione de moarte”) este impulsul primordial al vieții psihice. Noțiunea apare prima oară în *Dincolo de principiul plăcerii* (1920), eseu contemporan cu *Psihologia maselor și analiza eului* (1921). Elaborarea conceptului a reprezentat un punct de cotitură între o „primă teorie a pulsionilor” (pulsioni ale eului și pulsioni sexuale) și o „a doua teorie a pulsionilor”, care se baza pe distincția dintre pulsionile sexuale și „pulsione de moarte (*Todestrieb*)”. Într-adevăr, în *Disconfort în cultură* (1929), Freud scrie: „Următorul pas l-am făcut în *Dincolo de principiul plăcerii* (1920), când m-au frapat mai întâi compulsia la repetiție și caracterul conservator al vieții pulsionale. Pornind de la speculații despre începutul vieții și de la paralele biologice, am tras concluzia că, în afară de pulsione de a conserva substanța vie și de a alcătui din ea unități tot mai mari, trebuie să existe o pulsione de moarte; fenomenele vieții se puteau explica prin acțiunile concordante sau opuse ale acestor două. Deci, în afara Erosului trebuie să existe o pulsione de moarte; fenomenele vieții se puteau explica prin acțiunile concordante sau opuse ale acestor două” (Freud 1929: 294).

nepertinente, chiar agasante. Însă temele aduse pe scena culturală semnalau cu siguranță o sciziune metafizică profundă plasată sub semnul exasperării și al delirului. În medie, tinerii acestei generații aveau vârste între 20 și 25 de ani. După încheierea studiilor superioare, mulți dintre ei nu-și găsiseră un loc de muncă stabil, se zbăteau în dificultăți materiale și încercau prin sforțări de voință și cu multă înverșunare să se afirme ca jurnaliști în fața publicului literat. Astăzi constatăm că în cei câțiva ani de activitate, Criterion a produs, în dezordine și adesea în contradicție între ele, o cantitate mare de documente: mărturii, stimuli sau intuiții într-o varietate de domenii (etnopsihologic, antropologic, estetic, teologic, politic, critic, artistic, muzical). Publicate în reviste, ziare, săptămânale, toate aceste idei îi vor impulsiona pe mulți criterioniști să le transforme într-un act politic hotărâtor, izvorât din angajamentul personal. Mulți îmbrățișau neîncrederea radicală față de democrația parlamentară și monarhică a țării de tradiție liberală și erau fascinați de ideea de revoluție (națională, comunistă, spirituală). Moscova, Roma, Berlinul erau la porțile României, iar la orizontul eșichierului politic se profilau atât războiul din Spania, cât și recidivele fermenturilor reacționari și revoluționari proveniți din Franța.

Așadar, încă de la debutul pe scena națională, generația criterionistă purta în sine numeroase zone de umbră și mulți germeni patogeni care generau pericolul ca democrația – atât de puțin consolidată de regimul liberal din acei ani – să basculeze la polul opus. În această atmosferă de echivoc democratic și de neînțelegere a instituțiilor reprezentative oficiale, ideile de libertate, autenticitate, experiență, primatul spiritualului și al creativității accentuau încărcătura potențial distructivă, autodistructivă – în orice caz conflictuală – pe care, paradoxal, în loc să încerce să o accepte, să o integreze și să o înțeleagă, fragilul și imaturul regim monarhico-parlamentar din România căuta să o sterilizeze ori să o înăbușe, adesea recurgând la forțele de ordine și la poliția secretă (Siguranța), încă dinainte de ivirea vreunei bănuieli. Lucrul s-a dovedit fatal nu doar pentru Criterion, ci și pentru democrație în România Mare. Dincolo de acordurile raționale și alegerile colective, de chestiunile de cetățenie, de problema minorităților etnice și de modelele instituționale năzuite, vor ieși la lumina zilei străfulgerări mai orbitoare, forțe mai puternice, care îi vor atrage, îi vor opune, îi vor sfâșia pe acești tineri,

tocmai fiindcă fuseseră descentrați, abătuți de la traiectul personal. Toți vor fi supuși unui travaliu comun necruțător, care-i va conduce inexorabil spre sfârșit: nu doar pe plan intelectual și cultural, cât mai ales din perspectiva bolii psihice și a pierderii concrete a vieții.

S-a vorbit despre legionarismul și antisemitismul grupului Criterion, s-a vorbit despre sectă eretică dirijată de maeștri controversați care propovăduiau cultul sacrificiului individual spre „mântuirea patriei” și împlinirea idealului național, iar în sfera mai strict literară, despre experiment „amoral” și „pornografic”. Totuși, elementul cel mai tipic al Criterionului a fost eterogenitatea ideilor și disonanța vocilor. Și, în ciuda mărturiilor și studiilor istorice, sociale și culturale consacrate perioadei discutate, nu este ușor să ajungem la o concluzie univocă fără a evita judecățile extrem de sumare. Din multe puncte de vedere, Criterion reprezintă o *comunitate fără destin*, adică figura unei „comunități imposibile” sau a unei „comunități a imposibilului” (Nancy 2002: 42). Însă apusul nu este același pentru toți. Dacă apusul era soarta hărăzită Criterionului (înțeles ca generație intelectuală, asociație culturală, revistă), mulți dintre membrii ei au ales forma distrugerii și autodisoluției în politică. Este greu de zis *ce a fost* Criterion după încarnarea realului dezastruos și după oroarea adusă de ideologiile totalitare în sfera democratică și politică. Este mai ușor să ne facem o idee despre *ce nu a fost* Criterion. Societatea Criterion n-a fost una dintre multele experiențe de avangardă, deja foarte active în România și recunoscute, de asemenea, peste hotare, în siajul suprarealismului. Nici n-a reprezentat *doar* o cotitură în conservatorismul reacționar, cum tinde să afirme, oarecum expeditiv, canonul interpretativ dominant. Principalele atacuri împotriva grupării Criterion nu veneau numai dinspre extremele dreaptă și stângă, ci și dinspre centru, deși divizarea spectrului politic în categoriile centru, dreapta și stânga nu este foarte adecvată pentru reconstrucția istorică a contextului României Mari. Motivul este că asociației Criterion, pluralistă prin vocație, i se cerea din mai multe direcții o situație mai exactă și definitivă pe fragilul eșichier politic și intelectual românesc.

Generația Criterion a fost marcată profund de nihilism și de pasiunea pentru Real. Unii cercetători, de pildă C. Mutti (1994: 85) și A. Laignel-Lavastine (2002: 143), vorbesc cu subtilitate despre „Revoluție

reacționară”. Însă această definiție are limitele ei. Dincolo de analogiile facile și de schematizările mai mult sau mai puțin oportune care străbat transversal studiile de natură ideologică, se cuvine să ne îndreptăm atenția în special asupra deosebirilor de itinerariu, asupra traiectoriilor divergente ale generaționiștilor. Cu atât mai mult cu cât chiar în sânul Criterionului conviețuia o facțiune de tineri gânditori, care împărtășeau idealul contemplat de „Profesorul” Nae Ionescu, anume idealul unei „comunități politice de destin” (Vulcănescu 1992: 141-142). În practică, o elită intelectuală foarte apropiată de Legiune, dar care, strict vorbind, nu poate fi confundată sumar cu ea. Semnalele acestei „comunități politice de destin” lansate în cadrul Criterionului erau foarte vizibile. Nae Ionescu și-ar fi dorit ca elita intelectuală criterionistă să fi oferit tinerilor naționaliști un fel de mediere culturală și etno-filosofică, stabilind astfel un dialog și un itinerariu de recunoaștere reciprocă. Mulți dintre ei citeau ziarele, frecventau Universitatea și ardeau de nerăbdare să acționeze în sfera politică. Acest „tineret huliganic”, cum a fost definit în epocă, se considera gata de revoluție și îngroșa rândurile Gărzii de Fier. Deși schematic, mesajul politic al lui Codreanu era foarte incisiv și atingea coardele emoționale ale maselor tinerești. Codreanu relansa problema legăturii sociale, recurgând la mirajul mântuitor al răscum-părării patriei pe un fond mistico-sacrificial și xenofob. Totodată, zugrăvea negativ figura paranoică și conspirativă a „evreului”, a cărui prezență fantasmatică genera o angoasă socială intolerabilă (Rotiroți 2016: 9-31).

Chiar dacă mulți membri ai „comunități politice de destin” s-au lăsat neîndoielnic seduși de flautul angelic al Legiunii și de propaganda nebunească a „Căpitanului”, nu toți au participat la acțiunile teroriste ale Gărzii de Fier. Trebuie spus că pentru majoritatea criterioniștilor această adeziune a fost *sui generis*, dacă nu cumva de-a dreptul inexplicabilă.

4. Tot la Florența, în cadrul conferinței despre *Rhinocéros*, Ionesco a mai povestit că, după ce aproape toți deveniseră legionari, iar el se mai întâlnea doar cu cei „șapte sau opt inși care spuneau nu” regimului totalitar, unul dintre ei l-a surprins neplăcut într-o zi, când i-a spus că, în fond, legionarii aveau oarecum dreptate să-i critice dintr-un anumit

punct de vedere pe evrei. În acea zi a priceput „că nu mai puteam să trăiesc cu oamenii ăia” și a hotărât că avea să facă orice ca să fugă din România, fiindcă se simțea tot mai izolat și mai neînțeles. Apoi a adăugat: „M-am dus în satul unde copilărisem. Acolo nu eram singur, iar asta m-a salvat” (Rotiroti 2020: 19-20).

La distanță în timp, dacă facem – cu deosebiri de rigoare – o comparație între Criterion și experiențele aproape contemporane din spațiul european, se poate spune că, din păcate, ciocnirea extrem de dură dintre comunitățile intelectuale (în jurul temelor ca naționalismul, antinaționalismul, fascismul, comunismul, nazismul, capitalismul, liberalismul, individualismul etc.) n-a făcut decât să indice două realități: pe de o parte, instabilitatea instituțiilor liberale și democratice, susținute de burghezia oligarhică, iar pe de alta, incapacitatea intelectualilor de a conceptualiza originea sacră a puterii.

Pe scena istorică românească, originea sacră a puterii și răstălmăcirea politică a democrației s-au înfățișat cu un surplus de violență, încarnată tocmai de „soluția” legionară. Legionarii, situându-se strategic de partea eterogenului în fenomenul religios – partea care elimină ritul, dar lasă să supraviețuiască mitul –, n-au ezitat să folosească în scopuri proprii acel izvor de energie pe care adversarul „capitalist”, „liberal”, n-a fost în stare nici măcar să-l recunoască. Efectul depolitizant al șubredului sistem democratico-liberal românesc n-a ținut cont de acea pasiune colectivă pe care Criterion (dar și mișcările avangardiste românești de extremă stânga) reușise să o exprime, funcționând ca liant social și modernist în vechea societate rurală premodernă, în pofida contradicțiilor interne. Așa se face că mulți intelectuali s-au închis deliberat în propriul interes individual, pe când alții au fost parcă împinși s-o facă, pentru a nu rămâne pe dinafară. La alții, tendința inițial profană s-a inversat într-o nevoie de protecție din partea unei figuri charismatice, mistice și vizionare ca Zelea Codreanu. Cum scrie Ionesco, „Acest Codreanu, conducătorul Gărzii de Fier, era la fel de frumos ca Guevara, la fel de iubit ca Mussolini, sau Castro, sau Hitler... Un ucigaș... ca Guevara... și ca Guevara un ucigaș ucis... Nu sunt iubiți decât asasinii frumoși, uciși sau nu” (Ionesco 2003: 138). Sub aparența ortodoxismului creștin și a sectei mistice, Căpitanul Legiunii își consacrase viața „zeităților infernale”, fiind dispus la sacrificiul

individual și colectiv ca să-și asigure victoria mai degrabă pe plan spiritual decât politic, după cum atestă câteva pagini semnificative din *Memoriile* lui Eliade (1991: 7-39). Trecerea de la profan la sacru se petrecuse în vremea Criterionului sub impulsul spre „comunitatea politică de destin” idealizată de Nae Ionescu, însă revenirea de la sacru la profan nu s-a realizat în matca sa naturală, adică cea democratică tutelată de Criterion, ci dimpotrivă, s-a întrerupt, pecetluind destrămarea asociației și încetarea publicării revistei omonime. Începând de atunci, destinul comunitar a apucat pe un drum categoric diferit și fără întoarcere. O atestă Ionesco:

Există în România o societate filosofică purtând numele unui profesor fascist și care grupează șaizeci de tineri filosofi. Noi știm cât sunt de periculoase, de eficace aceste societăți de gândire. Acești șaizeci sau șaptezeci de ideologi se reunesc, discută, se pregătesc: sunt „mistici”, legionari sau prelegionari, adică membri ai familiei spirituale Garda de Fier, germenii, fermentii, sunt șaptezeci, vor ajunge o sută, două sute, o mie, invadează ziarele, revistele. Țin cursuri la facultate, conferințe, scriu cărți, vorbesc, vorbesc, vocile lor acoperă tot. Sunt consecințele Istoriei. Viziunea lor asupra lumii este pe punctul de a învinge. Atunci, vom fi pierduți. (Ionesco 2003: 138).

Ne putem întreba împreună cu dramaturgul cărui fapt se datorează, în afară de influența nefastă a măștrilor, această schimbare bruscă de direcție. Ipoteza este următoarea: poate legionarismul, separat de comunitatea politică (dar aparent părând să ducă o existență profană în interiorul său), a știut să răspundă la cererea de ordine cu acel rest ireductibil de sacralitate, reușind astfel să reunească în propria matcă ideologică (așa cum numai totalitarismele știu s-o facă) mare parte din grup, pe unii mai devreme, pe alții mai târziu. Cert este că Eugen Ionescu indică aluziv numele lui Nae Ionescu ca primă victimă a contagierii. Într-adevăr, în *Rhinocéros*, Logicianul este cel dintâi intelectual atins de „rinocerită”. Poate că, după șederea amintită în Germania în vara lui 1933, așa reacționase Nae Ionescu la echivocul asociativ al Criterionului și, mai ales, la puterea politică din țara de baștină: într-o formă arhaică, adică într-o formă orientată spre un trecut întrucâtva mitic și religios, fără medieri conceptuale adecvate. Teologia politică a Profesorului, bazată pe dragostea concepută în cheie mistică, unificatoare și mântuitoare, a operat, prin intermediul alunecării și derivei,

pe un fond afectiv de seducție și identificare, fapt ce s-a dovedit letal pentru studenții săi. Bomba a fost amorsată de Nae Ionescu în 1934, chiar în interiorul asociației Criterion, însă la nivel național va exploda abia mai târziu, în 1936-1937, după o fază intermediară de incubare a virusului rinoceric (1934-1935). Începând din 1936, cum nota Eugen Ionescu în jurnal, în viața civilă și politică românească vor urma „catastrofa”, „cataclismul”.

Componentele amestecului exploziv pe fondul fantasmatic, mistic și spectacular al legionarismului și individualismului lui Nae Ionescu ar putea reprezenta concomitent și simptomele care ne ajută să percepem în acei ani o exigență în fața căreia guvernele liberale române au avut un comportament pur reactiv. Astfel, Garda de Fier a reușit să se folosească de acea putere de gândire care îi lipsea și să răspundă în termeni filosofici și politici la problema nihilismului avansată de mulți studenți și de tinerii intelectuali criterioniști, pe coordonate experiențiale și vitaliste, în căutarea unui fundament absolut.

Prea puțin au folosit mai apoi intervențiile făcute în presă de unii criterioniști, printre care și Eugen Ionescu, care își propuneau să frâneze deriva entropică a fragilei democrații asociative spre dictatura răspunșurilor categorice. Cuvintele lui nu s-au putut opune revendicării mitului construit pe premise rasiste și religioase fundamentaliste, mit considerat pe atunci drept axul de rotație al unui indispensabil proces de resocializare națională. Așa se face că, într-un prim moment, mitul a fost doar observat și studiat; apoi discursul a trecut de la indicații la recomandări, transformându-se aproape imperceptibil într-o luare de act la nivel politic; și în sfârșit, de la concepție s-a trecut la cuvinte de ordine și executare.

5. În scrisoarea trimisă lui Tudor Vianu din Franța, în 1945 – în timp ce autorul compunea în română *Englezește fără profesor*, prima schiță a *Cântăreței chele* –, Eugen Ionescu e foarte limpede referitor la responsabilitatea intelectualilor care au contribuit la răspândirea „panicii politice”, în forma pandemiei rinocerice în România:

Generația „Criterion”, fudula, „tânăra generație” de acum cincisprezece sau zece ani, s-a descompus, a pierit. Nici unul din noi nu avem încă patruzeci de ani și suntem

sfârșiți. Alții, atâția, morți. Generația d-tale e mult mai norocoasă. Noi am fost niște bezmetici, niște nenorociți. În ceea ce mă privește nu-mi pot reproșa că am fost fascist. Dar lucrul acesta se poate reproșa aproape tuturor celorlalți. M. Sebastian își păstrase o minte lucidă și o omenie autentică. Ce păcat că nu mai este. Cioran e aici, exilat. Admite că a greșit, în tinerețe, mi-e greu să-l iert. A venit sau vine zilele astea Mircea Eliade: pentru el totul e pierdut de vreme ce „a învins comunismul”. Acesta e un mare vinovat. Dar și el, și Cioran, și imbecilul de Noica, și grasul Vulcănescu, și atâția alții (Haig Acterian, M. Polihroniade) sunt victimele odiosului defunct Nae Ionescu. Dacă nu era Nae Ionescu (sau dacă nu se certa cu regele) am fi avut, astăzi, o generație de conducători valoroasă, între 35 și 40 de ani. Din cauza lui toți au devenit reacționari. Al doilea vinovat este Eliade: la un moment dat era să adopte o poziție de stânga. Sunt de atunci cincisprezece ani. [...] Unii morți din prostia lor, alții, din fericire, amuțiți – toată generația „Criterionului” e distrusă. Fatalitatea îi urmărește pe toți, și pe cei care nu s-au lăsat prinși de stupiditate și nebunie, și pe cei rămași lucizi. Accidente absurde sau misterioase s-au ivit: i-au aruncat și pe ei, dincolo... Singur a rămas Petru Comarnescu, dar el nu era decât impresarul, organizatorul „Criterionului”, „animatorul”, nu mai are pe cine anima și organiza. Cruțându-l pe el, destinul a vrut să facă o ironie: să evidențieze și mai bine golul din juru-i. (*apud* Alexandrescu-Vianu/Alexandrescu 1994: 274-275).

Așadar, este vina maeștrilor răi aflați în competiție între ei. După Ionesco, vina nu-i revine atât lui Nichifor Crainic, cât lui Nae Ionescu, deși, cum a arătat Marta Petreu, Crainic îi apropiase pe Mihail Polihroniade și pe Vasile Marin de mișcarea legionară (Petreu 1999: 97). Însă la nivel personal, pe Ionesco îl rănește mai mult alegerea necugetată a lui Eliade, în care își pusese toată încrederea după publicarea în 1927 a *Itinerariului spiritual* (Eliade 1990: 19-61) și ale cărui idealuri de reînnoire în sens cultural, nu revoluționar politic, le împărtășea. În opinia lui Ionesco, atât Nae Ionescu, cât și Mircea Eliade se folosiseră de studenți, de tendința lor tinerească spre rebeliune și de furoarea lor anti-instituțională ca să-și atingă propriile scopuri. Ceea ce va înțelege poate mai târziu Eugène Ionesco este că tocmai cei din tagma lui Eliade, a lui Cioran și a celorlalți criterioniști se crezuseră în avangarda unei mișcări protestatare, simțind că aparțin unei „comunități politice de destin”, dar că, în realitate, au descoperit toți cu amărăciune că nu fuseseră decât un pluton intelectual în serviciul unui lider de opinie demagog și narcisist, care trăgea sforile în culise și nu dorea decât să se răzbune pe rege. Cu siguranță acest lucru nu a ajutat fragila democrație românească și a ucis definitiv, printre altele, spiritul modernist și pluralist al Criterionului.

Eugène Ionesco va continua toată viața să-și pună întrebări referitoare la această enigmă, iar în cele din urmă își va da următorul răspuns:

Este vina politicii. Politicienii sunt persoane care nu știu că vor muri. Există oameni care nu știu că vor muri. Am cunoscut, am avut prieteni care erau foarte bolnavi, care știau că sunt foarte bolnavi și care nu se temeau, nu se temeau pentru că nu știau ce e moartea, nu puteau să-și imagineze ce este moartea. (Ionesco 2008: 95-96).

Însă e doar o chestiune de câțiva ani. Pe fundalul scenei abandonate de Criterion se observă înaintarea, aproape insesizabilă, dar consecventă a rinocerilor, care disimulează neliniștitoarele figuri paramilitare, cu Evanghelia într-o mână și pistolul în cealaltă. N-au putut fi opriți la timp. Prea mulți s-au grăbit prea tare să intre în luptă, preferând arena politicii active în locul agoniei presupuse de elaborarea intelectuală. Cu rinocerii, elementele heterologe devin ortodoxe, deposedarea devine apropiere, interiorul devine exterior. Asta face puterea de agregare a mitului fără rit, profanarea ratată a sacrului, transformarea în spectacol a propagandei naziste, transplantate în România aproape cu forța și, eventual, chiar finanțate cu capital german. Discursul mitului religios și etnocentric devine întruparea visului de perfecțiune contra unei lumi imperfecte, visul unei științe totale și atotcuprinzătoare fără fisuri, o sinteză absolută în stare să reconstruiască la modul ideal unitatea lumii, cu ajutorul puterii agregatoare a împărtășirii unui ideal politic și colectiv, care să creeze unitate pe un fond absolut.

Într-adevăr, așa cum denunță Ionesco, unii camarazi de aventură, care pășiseră pe scenele asociației Criterion, se transformaseră în rinoceri și erau subjugăți ei înșiși mitului, la a cărui creare contribuiseră. Este adevărata sfâșiere. Sfâșiere care nu mai este percepută de partea absenței și diviziunii subiective, dar care acționează ca pierdere intolerabilă și irosire pură, dictate de etosul național și de pasiunea pervertită a existenței comunitare. Comunitatea rinocerizată este concepută și acționată ca singularitate și, așadar, se îndreaptă fatal spre deriva propriei imposibilități. Rinocerii nu au nume, sunt complet depersonalizați și blindați într-o masă anonimă, impermeabilă la orice fisură subiectivă. Comunitatea rinocerilor nu se poate întemeia decât ajungând la capătul propriei nevoi simptomatice de absolut. În acest moment, s-ar părea că

transvazarea de la subiectivul discontinuu la continuumul comunității nu se poate efectua decât cu condiția jertfei de sine. Iar subiectul împinge alterarea propriei dorințe până la punctul în care confundă în minte sacrificarea gândirii înseși cu pasiunea pentru Real. Ca atare, subliniază Nancy și Lacoue-Labarthe,

...panica e cel mai bun și mai paradoxal martor al esenței *Masei*: este momentul critic în care, odată pierdută legătura afectivă, *Masa* se dezagregă în părțile din care se compune cu adevărat, narcisi [*narcisses*] străini și ostili unii altora. Atunci se dă prima axiomă pe care „sociologia” freudiană nu numai că nu o va dezminți niciodată, ci o va confirma permanent: nu există raport decât pe fondul unui non-raport, iar ura narcisilor e inevitabilă, dacă nu cumva insurmontabilă. Pentru Narcis, celălalt [*autrui*] bun este celălalt [*autrui*] mort ori exclus. Prima formă a alterității înscrisă în psihologia individuală e suprimarea celui alt [*autrui*]. În drept – un drept al panicii, dacă se poate spune așa – narcisul reinvestește imediat tot câmpul acestei psihologii. Adevărul social nu poate apărea decât pe fundal și numai pe acest fundal. Narcisismul și moartea celui alt sunt adevărul panică [*vérité panique*] al politicului (Freud citează în această carte, și direct în greacă, pe *zōon politikón*), care nu assemblează niciodată decât ceea ce, de la sine, se dezassemblează și se exclude. (Lacoue-Labarthe/Nancy 2018: 30-31).

Eugen Ionescu va fi „martor”, „reporter”, ba chiar „profet” al evenimentului de neconceput al „panicii politice” în România, al acestui „adevăr panică” deconcertant, care l-a caracterizat în mod pervertit pe „animalul politic” al „Lucrului” balcanic în Secolul scurt. În jurul acestei traume generaționale își va construi mare parte din viitoarea operă, al cărei semn inconfundabil îl poartă *Rhinocéros* în efectul retroactiv textual și fantasmatic. Într-adevăr, piesa reliefează „raportul fără de raport” care, potrivit lui Lacoue-Labarthe și Nancy (2018: 42), constituie „limita comună” a psihanalizei și filosofiei politice: o expunere la raport și simultan la absența raportului, care ar putea scoate la suprafață, în ciuda a toate, o viziune nouă asupra politicii și un alt mod de a „fi-împreună-cu” (Nancy 2013).

BIBLIOGRAFIE

- Alexandrescu-Vianu, M., V. Alexandrescu (eds.), 1994, *Scrisori către Tudor Vianu*, vol. 2, București, Minerva.
- Benn, G., 1990, *Pietra, verso, flauto*, a cura di J. P. Wallmann. Edizione italiana a cura di G. Forti, Milano, Adelphi.

- Călinescu, M., 2005, *Ionesco. Recherches identitaires*, Paris, Oxus.
- Eliade, M., 1934, *Întoarcerea din rai*, București, Editura Națională Ciornei.
- Eliade, M., 1935, *Huliganii*, București, Editura Națională Ciornei.
- Eliade, M., 1990, *Profetism românesc. Itinerariu spiritual. Scrisori către un provincial. Destinul culturii românești*, vol. 1, București, Roza Vânturilor.
- Eliade, M., 1991, *Memorii. Recoltele solștiului (1937-1960)*, vol. II, ediție îngrijită de M. Handoca, București, Humanitas.
- Freud, S., 1920, *Dincolo de principiul plăcerii*, în Freud, S., 2017, *Opere esențiale. Psihologia inconștientului*, vol. 3, traducere de G. Lepădatu, G. Purdea, V. Dem. Zamfirescu, București, Trei (ediția electronică), pp. 215-292.
- Freud, S., 1921, *Psihologia maselor și analiza eului*, în Freud 2012: 71-170.
- Freud, S., 1929, *Disconfort în cultură*, în Freud 2012: 235-335.
- Freud, S., 1939, *Moise și religia monoteistă. Trei eseuri*, în Freud 2012: 582-754.
- Freud, S., 2012, *Opere esențiale. Studii despre societate și religie*, vol. 9, traducere de R. Hurduc, R. Melnicu, G. Purdea, D. Ștefănescu, V. Dem. Zamfirescu, București, Trei. (ediție electronică)
- Ionescu, E., 1940, „Pagini rupte din jurnal”, în *Universul literar*, an XLIX, nr. 19, p. 4.
- Ionescu, E., 1946, „Scrisori din Paris”, în *Viața românească*, an XXXVIII, nr. 3, pp. 137-140.
- Ionesco, E., 1957, „Rhinocéros”, în Ionesco, E., 1962, *La photo du colonel*, Paris, Gallimard, pp. 97-128.
- Ionesco, E., 2002, *Teatru I. Cântăreața cheală. Lecția*, traducere și note de V. Russo și V. Zografi, București, Humanitas.
- Ionesco, E., 2003, *Prezent trecut – trecut prezent*, traducere de S. Cioculescu, București, Humanitas.
- Ionesco, E., 2008, *A rupe tăcerea. Convorbiri cu André Coutin*, traducere de E. Marcu, București, Humanitas.
- Lacoue-Labarthe, Ph., J.-L. Nancy, 2018, *Il panico politico*, traduzione italiana di C. Tabacco, prefazione di A. Zino e C. Tabacco, Pisa, ETS.
- Laignel-Lavastine, A., 2002, *Cioran, Eliade, Ionesco. L'oubli du fascisme : trois intellectuels roumains dans la tourmente du siècle*, Paris, PUF.
- Mutti, C., 1994, *Le penne dell'Arcangelo. Intellettuali e Guardia di Ferro*, Milano, Barbarossa.
- Nancy, J.-L., 2002, *La comunità inoperosa*, Napoli, Cronopio.
- Nancy, J.-L., 2013, *Politica e „essere-con”*. *Saggi, conferenze, conversazioni*, a cura di F. De Petra, Milano, Mimesis.
- Petreu, M., 1999, *Un trecut deocheat sau „Schimbarea la față a României”*, Cluj, Biblioteca „Apostrof”.
- Rotiroti, G., 2009, *Odontotyranos. Ionesco e il fantasma del Rinoceronte*, Roma, Il Filo.
- Rotiroti, G., 2011, *Il segreto interdetto. Eliade, Cioran e Ionesco sulla scena comunitaria dell'esilio*, Pisa, ETS.
- Rotiroti, G., 2016, *La passione del Reale*, Napoli-Salerno, Orthotes.
- Rotiroti, G., 2020, „Amintiri din tinerețe. Ionesco la Florența: 1986”, *Avalon*, revistă culturală independentă, nr. 2, Cluj-Napoca, pp. 9-10.
- Vulcănescu, M., 1992, *Nae Ionescu. Așa cum l-am cunoscut*, București, Humanitas.
- Zino, A., C. Tabacco, 2018, „Prefazione”, în Lacoue-Labarthe/Nancy 2018: 5-11.